

Dimensiunea socială a operei lui A.D. Xenopol

Florica Ștefănescu

Universitatea din Oradea

Articolul face o analiză socio-istorică a operei istoricului și sociologului A.D. Xenopol. Sunt subliniate semnificațiile sociale majore ale activității istoricului sub trei aspecte: „chestia rurală”, probleme nesoluționate ale țărănimii de-a lungul secolelor și soluțiile formulate pentru ameliorarea lor.

Cunoscut mai ales ca istoric, Alexandru Dimitrie Xenopol (1847-1920) s-a manifestat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea ca o personalitate complexă a culturii române. Spirit enciclopedic, a fost preocupat, alături de istorie – pentru care a manifestat înclinații evidente încă de pe băncile școlii – și de teorie-filozofie, economie, dar și de sociologie, literatură, pedagogie. Totodată, studiile cu caracter socio-economic, prin ele însele, sau prin trimerile făcute în celelalte studii, la problemele sociale, constituie o preocupare permanentă.

Așa cum remarca un exeget al operei sale, A.D. Xenopol a fost „un subtil filozof, un remarcabil economist, un valoros sociolog, fiindcă în toate aceste direcții a fost un mare istoric, primul nostru învățat care a conceput istoria în toată vasta ei întindere și complexitate, căutând să-i precizeze poziția în gama cunoștințelor umane, să-i definească rolul ei ca știință, să-i fixeze ca scop suprem adevărul, să-i delimiteze principiile și metodele”¹.

Dornic să contribuie la îmbunătățirea stării neamului său, Xenopol recomandă, în mod insistent, studiul economiei politice în școlile românești, știință din care se

pot învăța foarte multe lucruri: „că mișcarea bogăției într-un popor e supusă unor legi, că îndreptarea bunei stări materiale a unui popor este condiția cea dintâi a oricărui alt progres, că această îndreptare trebuie făcută prin mijloace generale aplicate asupra întregii țări...”. Dacă toate acestea ar fi învățate de un număr cât mai mare de oameni, crede Xenopol, „am vedea schimbându-se mersul lucrurilor”². De asemenea, el este preocupat de declinul demografic, de starea țăranului român, dar și de cea a locuitorilor de la orașe, de modul în care este gestionat bugetul țării în scopul rezolvării problemelor sociale ale populației, îndeosebi a celei sărace.

Astfel, între anii 1900-1908, dar cu deosebire în preajma anului 1907, Xenopol se concentrează și se apleacă plin de înțelegere și simpatie asupra țăranilor, a problemelor lor economice, sociale sau de altă natură, făcând constatări și propunând soluții pentru îmbunătățirea situației acestora în lucrări precum: *Starea economică a țăranului român, Mijloace de îndreptare ale stărei țăranimei române* etc.

„Îngrijirea de starea țăranului român, scria Xenopol, trebuie să-l preocupe pe orice om care cugetă mai departe, deoarece

elementul țărănesc alcătuiește în România aproape singura temelie pe care totul se înalță (...) nu avem alt izvor de înavuțire publică și privată, decât munca țăranului”³ – idee exprimată și de D.P. Marțian : „țăranul, singura clasă indigenă care e producătoare, de abia are condiția existenței sale, beneficiuri nu face și mai puțin se pricepe la păstrare”⁴.

În demersurile sale, Xenopol pornește de la trei constatări de ordin general :

a) una dintre problemele de maximă importanță ale perioadei la care ne referim este „chestia rurală”, motiv pentru care „țărani sunt la ordinea zilei. Toată lumea scrie despre dânșii, propunând soluții ale chestiei rurale ; partidele politice se interesează de soarta lor : poporașiști, socialiști, liberali, cu toții s-au întrecut a ridica în teorie sau în practică condiția cea rea a păturii rurale”, scria Xenopol în 1915.

b) problemele țăranimii sunt foarte numeroase, ca urmare a acumulării și nesoluționării lor încă din vechime : „sunt atât de numeroase neajunsurile ce lovesc în viața țăranului, încât este aproape cu neputință a le înșira pe toate și (...) greutatea cea mare este tocmai de a ști de unde să înceapă a lecu o boală atât de învechită ; căci multe din lipsurile ce secătuesc vloga săteanului se trag din veacuri îndepărtate”⁶.

c) aceste probleme necesită soluționare grabnică pentru că „poporul, țăranul s-a deșteptat, nu atât prin lucrarea ideilor, cât mult mai primejdios, sub imboldul suferinței”⁷.

În legătură cu starea țăranului român, la cumpăna secolelor XIX-XX, părerile mergeau de la afirmații ce susțineau că este una dintre cele mai proaste, la afirmații care acreditau ideea că ar fi una dintre cele mai înfloritoare.

Într-un raport prezentat Academiei Române, pe marginea lucrării „*Chestiunea*

țărănească de Vasile M. Kogălniceanu, București, 1906”, Xenopol deplângea împreună cu autorul lucrării „lipsa adunării elementelor trebuitoare spre a se putea bine limpezi chestia țărănească, căci cum voim să dezbatem starea țărănească, fără a o cunoaște mai întâi cu de-amănuntul, pe toate fețele și osebitele regiuni ale țării ? Neconținută tăgădnare a anchetei rurale aduce o lăncezeală în măsurile ce se iau în favoarea țăranului”⁸. De altfel, în privința necesității anchetei agricole, Xenopol se mai pronunțase în 1902, într-un articol publicat în *Evenimentul*⁹.

El justifică această tăgădnare susținând că printr-o anchetă agricolă serioasă „starea lui cea rea (a țăranului român – n.n.) s-ar putea cunoaște la toate înspăimântătoarele ei amănunțimi. Dar nici un guvern nu îndrăznește să facă această anchetă care ar înspăimânta lumea prin destăinuirile ei”¹⁰.

În lipsa unor date complete, Xenopol este nevoit să se orienteze după rapoartele anuale ale serviciului sanitar superior, după articole și lucrări ale dr. Felix sau ale dr. V. Babeș, ale dr. Urbeanu, după diferite publicații ale vremii.

Comparând situația țăranului de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea cu cea din timpul Regulamentului Organic, Xenopol susține că sub raport „administrativ, a siguranței persoanei și a bunurilor sale, țăranul stă astăzi fără asemănare mult mai bine decât în vremurile de jaf și pustiire în care a zăcut până la introducerea organizării noi”. Sub raport economic însă, bogăție, hrană, îmbrăcăminte „nu se poate iarăși tăgădui că-n vremile mai vechi țăranul român stătea mult mai bine de cum se află astăzi”¹¹.

Pentru a evidenția cât mai bine rolul foarte important al elementului țărănesc care „singur el produce avuții reale. Toate celelalte elemente care concură și ele la

susținerea vieții noastre... toate aceste elemente înlesnesc numai producerea avuțiilor, fără a o provoca”¹², Xenopol imaginează două situații: prima, un stat românesc alcătuit doar din elementele conducătoare, fără baza largă a țărănimii, stat care, după părerea sa, n-ar putea supraviețui, pentru că „i-ar lipsi izvorul de unde întregul său strat superior își trage hrana”¹³; a doua, în care ar lipsi clasa conducătoare, existând numai țărănimea, situație perfect valabilă, susține Xenopol, întrucât din rândurile țărănimii s-ar ridica, fără îndoială, o clasă conducătoare.

În privința importanței îmbunătățirii stării țărănimii, Xenopol aduce și alte argumente: acolo unde țăranul este bogat și țara este bogată; starea materială a maselor este prima condiție a culturii; în sfârșit, pentru situația specială a României încă neîntregită, era important ca poporul de jos să aibă o situație materială bună, pentru ca „România să devie un centru de atragere pentru românii de peste hotare”¹⁴.

Situația țăranului român însă, cu unele excepții, desigur, nu era deloc bună. Xenopol zugrăvește o imagine de-a dreptul suprarrealistă a condiției țăranului român din vremea sa: apăsător de dări, exploatat de proprietar și arendaș, asuprit de administrație, spoliat de cămătar, el își vinde munca pe mai mulți ani înainte, se hrănește cu mămăligă și rachiu, iar din viața lui lipsește orice element estetic.

Xenopol admite faptul că și în alte țări există mizerie, dar acolo ea sălășuiește la orașe, și chiar și aici, alături de averi uriașe, în timp ce „la câmp, la țară, domnesc bunăstarea și îmbelșugarea”. La noi nici nu sunt oameni foarte bogați, iar mizeria o întâlnim nu numai la orașe „ci și în coliba și bordeiul săteanului”¹⁵.

Hrana țăranului era neîndestulătoare și de proastă calitate, alcătuită mai ales din făină de mălai de casă, adică din

mămăligă. Și încă „s’il (le mais – n.n.) était de bonne qualité et s’il était bien cultivé, il pourrait à la rigueur remplir les conditions chimiques nécessaires à une nourriture suffisante”¹⁶ („dacă porumbul era de calitate superioară și era bine cultivat, el putea, la rigoare, să suplinească condițiile chimice necesare pentru o hrană suficientă”).

Din păcate însă, porumbul țăranului era de calitate proastă, el fiind semănat aproape totdeauna prea târziu și cules când era încă verde, necopt, astfel încât nu mai conținea substanțele nutritive necesare unei hrăniri corespunzătoare.

Cui se datorează această alimentație deficitară a țăranului român, știut fiind că, în vremurile mai vechi, „țăranul, având multe vite, laptele și produsele lui constituiau baza lui alimentară, pe lângă ouă, păsări și masculul neaparat; căci carnea de vită țăranul n-o mânca, fiind aproape drept păcat a se hrăni cu corpul tovarășului său de muncă. Vitele țărănești, întrunite în mari cirezi, treceau peste hotar alături de cirezile boierești și aduceau bani buni în punga țăranului”¹⁷?

Răspunsul lui Xenopol la această chestiune este o ilustrare a cauzalității în succesiune: crescând cererea pentru cereale, s-au extins suprafețele cultivate cu cereale în detrimentul fânețelor și pășunilor. Și cum la noi nu există nici fânețe artificiale, numărul vitelor a scăzut considerabil. Cele care mai sunt, sunt folosite din greu la munca câmpului. Acest lucru și faptul că vitele sunt prost hrănite, mai ales iarna, determină reducerea atât a cantității, cât și a calității produselor animaliere. Explicația dată de el ar putea fi completată: este de presupus, ținând cont și de mentalitatea actuală a țăranului român că, din lipsa banilor, chiar și bruma de produse animaliere pe care țăranul o obținea, o vindea la oraș. Xenopol face trimitere

doar tangențial la această situație: „Din prășila vitelor și din lâna și brânza oilor (țăranul – n.n.) își adună banii trebuitori pentru cumpărăturile lui”¹⁸.

O altă cauză a consumului aproape exclusiv de mămligă de către țăranul român o reprezintă faptul că porumbul este cultura întâlnită îndeobște pe pământul țăranului, ea „fiind considerată, din timpuri mai vechi, o cultură mai sigură”. „C’est tout le contraire de nos jours – susține Xenopol – par suite du renversement des conditions physiques et économiques et c’est le culture du mais qui est devenue, pour le paysan, plus aléatoire que celles du blé et du millet”¹⁹ („Dimpotrivă, în zilele noastre, ca urmare a schimbării condițiilor fizice și economice, cultura porumbului este cea care a devenit mai puțin sigură decât cele de grâu sau de orz”). Lucrul acesta însă țărani nu păreau să-l înțeleagă – vom vedea – și din cauza unei mentalități profund conservatoare.

Consecințele alimentației deficitare erau cumplite pentru țăran: își pierde în mare parte vigoarea fizică necesară efortului susținut pe care-l presupune munca la câmp, și de aceea recurge frecvent la alcool, pentru a compensa, printr-o forță iluzorie, energia care îi lipsește. Această afirmație este susținută, arată Xenopol, de numărul mare de cârciumi: cam „una la 30 de bărbați sau la 60 de bărbați și femei, ceea ce este în adevăr de speriat”²⁰. „Imensa majoritate a țărănilor nu au nimic la sufletul lor, decât doar sumanul de pe ei. Pentru a-și uda gâtulejul cel neconținut însetat, ei duc la cârciumar toate produsele muncii lor celei ticăite”²¹ și-l citează pe A.C. Cuza: „la beție suntem cei dintâi, la învățatură cei din urmă”²². Aprecierea, fără îndoială corectă în cazul multor țărani sau chiar a unor zone întregi, ni se pare puțin prea aspră când capătă caracter de generalitate.

De altfel, chiar Xenopol constată din raportul dr. Felix pe anul 1893 că „țărani înlocuiesc (...) mai ales în timpul verii, pe arșițele cele mari, rachiul (...) cu apa gazoasă” și conchide: „se vede că această băutură otrăvitoare nu este așa pe gustul lor cum ne place nouă a crede, și dacă o beau, o fac numai fiindcă nu află altceva de băut în loc”²³.

Alcoolismul la rândul său determină degradarea fizică, psihică și morală și chiar scăderea numărului populației, întrucât copiii concepuți la beție mor adesea la scurt timp după naștere. Chiar și cei care rezistă, prezintă adesea vicii de conformație, care-i fac inapți pentru serviciul militar. Astfel, lucru extrem de grav, anual sunt respinși la recrutare circa 30% dintre tineri²⁴. În raportul întocmit în 1892, dr. Felix arăta că cele mai multe boli mintale, la poporul de jos, sunt pricinuite de abuzul de alcool, fapt confirmat, de altfel, și de alți specialiști²⁵.

Alături de alcoolism, alte consecințe nefaste ale proastei alimentații, dublată de o igienă precară, sunt: malaria și pelagra, sifilisul și tuberculoza, care fac anual nenumărate victime, ele ducând la nebunie și la moarte. „În 1892 erau 8000 de pelagroși în toată țara, în 1898, 20.000, iar în 1901, 40.000. Cifra înspăimântătoare când ne gândim că toți cei atinși de această cumplită boală sunt meniți spre nebunie și moarte.”²⁶ O „mână de ajutor” la creșterea numărului bolnavilor de pelagră o dădea și „abaterea cu tainul”, respectiv situația, întâlnită mai ales în Moldova, de a se da lucrătorilor tocmiți, „de obicei, ca mâncare, făină aprinsă sau măcinată din porumb stricat, brânză mucegăită și murături împutite”²⁷.

În plus, și îngrijirea sanitară de care beneficiau sătenii era precară datorită numărului mic al medicilor de plasă și al agenților sanitari, datorită stării rele a

drumurilor care îngreunau circulația, ca și datorită plății „cea foarte redusă atât a medicilor cât și a agenților lor, care-i îndeamnă să lucreze cât mai puțin și să-și facă slujba cât mai ușoară”²⁸.

În ceea ce privește îmbrăcămintea, Xenopol enumeră și în această privință o serie de neajunsuri și cauzele care le-au determinat. Astfel, el invocă mai multe studii care au dovedit neajunsurile îmbrăcăminții, mai ales a celei femeiești, și aceasta nu din neștiința, nepriceperea sau lipsa de gust estetic pentru că „este cunoscut gustul româncii în îmbrăcămintă și în găteală”. Atâta doar că, fiind nevoie de forță de muncă din ce în ce mai multă pe câmp, femeia se vede nevoită să-și însoțească bărbatul, părăsindu-și gospodăria și copiii, renunțând la obiceiurile din timpurile când „torcea, țesea la stative pânză și alte țesături mai fine sau mai groase, pentru trebuințele îmbrăcăminții; nici un țăran și nici o țărăncă nu se îmbrăcau cu haine luate din oraș, făcute din țesături importate din străinătate”²⁹.

Lucrurile s-au schimbat însă radical odată cu pătrunderea pe piață a unor articole de îmbrăcămintă, ce-i drept, mai urâte, dar mai practice și mai ieftine, iar femeia „nu mai iese în evidență prin farmec și cochetărie ca pe vremuri”³⁰.

Xenopol deplânge faptul că fetele din vremea sa nu se mai preocupă de confecționarea frumoaselor pânzeturi, ba chiar nu mai cunosc părțile războiului de țesut și aceasta din cauza modei care, crede el, „a străbătut și în poporul de jos, a lenevit și pe femeia de la țară grație curentului deșertăciunilor târgului, care a ajuns până în colibă și bordei”, precum și din cauza exemplului rău de la curtea boierească, unde „țesăturile de casă zgărie azi obrazele prea fine, sperie nervii moleșiți de trândăvie și petreceri tâmpitoare pentru minte și otrăvitoare pentru suflet”³¹.

Mergând cu analiza stării țăranului român mai departe, Xenopol constată că la fel de neîngrijită ca și îmbrăcămintea este și locuința țăranului, pe care nu întâmplător o numește colibă sau bordei: aceasta este neigienică, țăranul respirând „în sânul aerului celui mai viu al largului câmp și al înaltului munte, o duhoare stricăta provenită din închiderea ermetică a ferestrelor, care nu lasă niciodată să se primenească aerul din casă”³².

Țăranii nu au în gospodăria lor pomi fructiferi, le lipsește umbra arborilor, lipsesc grădinile de zarzavat sau cele de flori; nu au cotețe, grajduri sau șoproane pentru vite, casa nu este împrejmuțată, ușa de la intrare este foarte scundă, astfel încât trebuie să te apleci ca să poți intra, iar uneori ea lipsește cu totul. În casă lipsește mobilierul, blidele, tacâmurile, oalele de flori, „tot ce poate face viața îndemânatică și atrăgătoare. Iată tabloul cel mai întristător al imensei majorități de case și sate țărănești”³³.

Pornind de la aceste constatări, Xenopol își propune să identifice și să evidențieze mijloacele de îndreptare a acestei stări, de îmbunătățire a situației țăranilor, începând cu căile prin care să se înlătore abuzurile, „răul cel mare de care suferă țăranul”³⁴.

În opinia lui Xenopol, seria abuzurilor începe odată cu ocupația rusească, atunci când, prin Regulamentul Organic, este consfințită dorința boierilor de a îngusta pământurile ce trebuiau să le concedeze țăranilor la: 5 1/2 fâlcii pentru frunțași, 4 fâlcii pentru mijlocași și 2 1/4 pentru codași. Această prevedere dă „o lovitură de moarte gospodăriei țărănești, întemeiată pe creșterea vitelor”³⁵. Asupra acestei reglementări nu se revine nici prin Legea agrară din 1864, ba mai mult, această lege îi scutește pe proprietari de a mai pune pământ la dispoziție pentru însurăței.

Un alt abuz, „la lumina zilei”, netăgăduit nici măcar de cei care-l practicau, este măsurătoarea pământului dat țăranului în arendă sau dat spre muncă. Cel dat în arendă este astfel măsurat încât să fie cu o treime mai mic, în timp ce pământul dat țăranului pentru a-l munci în folosul proprietarului să fie cu o treime mai mare.

Obiceiul de a angaja lucrători în condițiile asigurării tainului, reprezintă tot un abuz câtă vreme tainul constă din hrană neîndestulătoare și de proastă calitate.

Xenopol prezintă și alte „chipuri de a jefui pe țăran”: „În Muntenia se dijmuiește recolta foarte târziu, așa că țăranul este împiedecat a ridica grânele sale de pe câmp, până nu-i vine placul proprietarului. Pe când însă proprietarul poate, ba chiar are interes să aștepte cu strângerea recoltei, țăranul, care nu are alt mijloc de trai decât producerea ogorului său, este nevoit să se îndatoreze, adeseori chiar la proprietar, pentru a putea hălădui până se va vedea intrat în stăpânirea secerișului său.

În Moldova, arendașii pun în lucrare următorul sistem de exploatare: cu toate că pământul este cumpărat din toamnă, el nu este măsurat și dat în primirea țăranului decât târziu, în aprilie sau mai, pentru ca țăranul să nu fie ocupat cu lucrarea propriului ogor, când are de lucrat pe cel al proprietarului”³⁶.

Tot arendașii puneau mâna pe un număr mare de proprietăți pe care apoi le subînchiriau țăranilor la un preț dublu față de cel plătit de ei proprietarilor.

Alături de prețul pământului, proprietarii și arendașii mai percepeau de la țărani: „20 de lei de cap de vită imaș de vară”; „1 leu porcul pe care-l hrănesc în coteț, pe motivul că porcul poate să scape din curtea lui și să facă daune în lanul proprietarului”; în Muntenia, „pe lângă munca luată aproape pe nimica”, țăranului i se mai pretindeau de fiecare pogan: „20 de

ouă, 2 pui de găină și o limbă sau o coastă de porc”; la o moșie din Botoșani „țăranul este îndatorat să plătească câte 50 de bani de ficare găscă a lui ce va face exerciții de înotare pe iazurile proprietății”³⁷.

Unul din flagelurile cele mai mari pe care trebuia să le îndure țăranul era camăta. Pentru a face rost de bani, țăranul „de se îndreaptă la proprietar sau arendaș pentru a lua de la ei bani pe muncile viitoare, nu capătă nici jumătate din valoarea lor; dacă se împrumută la creditul agricol, formalitățile și drumurile sporesc dobânda la întreit”; „dacă vrea să se împrumute la banca poporană, trebuie să deie o mulțumită celor doi giranți, încât dobânda sporește în aceeași proporție; dacă-și vinde recolta de pe câmp, cum fac mulți, nu ia nici jumătate din valoarea ei”³⁸.

Chiar când plătește dările către stat, țăranul este jefuit de agenții statului, în speță de percepător care grevează cu datorii recolta țăranului (pentru pază, pentru transport etc.)

Astfel, Xenopol îi vede pe țărani suportând nenumărate abuzuri din partea proprietarilor, arendașilor, cămătarilor, comercianților și chiar a statului, abuzuri de natură să justifice declanșarea răscoalelor din 1907. De aceea el este profund indignat de măsurile represive luate împotriva țăranilor, măsuri pe care, se pare că a încercat să le prevină solicitând, conform unei informații din ziarul *Opinia*, din 10 martie 1907, o audiență regelui.

Aceste abuzuri trebuiau să înceteze, iar Xenopol formulează în acest scop o serie de soluții pe care am putea să le grupăm în: a) măsuri legislative; b) măsuri cu caracter economic; c) măsuri administrative; d) măsuri cu caracter obștesc. Unele dintre aceste măsuri vizează statul și administrația, altele pe proprietari, arendași și țărani.

Cele care urmau să-i vizeze pe țărani trebuiau să aibă un caracter stimulator – reducerea stagiului militar, reducerea impozitului funciar etc. – sau caracter constrângător, pentru că țărani erau destul de îndărătnici și dacă „nu vor să înțeleagă de sfaturi și de indemnuri, ei trebuie constrânși prin măsurile ce se vor găsi de cuviință”³⁹.

Nu putem fi de acord cu acei exegeți care afirmă că Xenopol a susținut necesitatea îmbunătățirii stării țăranilor „în special cu argumente de ordin politic”⁴⁰, între care sunt amintite: faptul că statul nu putea găsi un sprijin material la cetățenii săi dacă masele trăiau în mizerie; faptul că înapoierea economică se repercuta negativ și asupra vieții culturale; faptul că, în perspectiva unirii tuturor românilor într-un singur stat, poporul ar trebui să trăiască mai bine.

Fără îndoială că toate aceste argumente sunt invocate de către Xenopol, dar adevărata motivație a acestuia în strădania de formulare și aplicare a unor măsuri concrete de îmbunătățire a stării țăranilor o reprezintă tocmai conștientizarea situației mizere în care trăia țăranul român, precum și înțelegerea și simpatia lui pentru această categorie socială.

Zigu Ornea afirmă că această atitudine a lui Xenopol față de țăranime derivă din complexa personalitate științifică a acestuia, de istoric, filosof și economist. „Cel care studiasse istoria noastră de la originile ei și reflectase asupra raporturilor dintre țărani și boieri nu putea să nu înțeleagă că îmbunătățirea situației agriculturii este strâns legată de problema îmbunătățirii situației țăranimii”⁴¹.

Deși Xenopol consideră că nu din lipsa legilor suferă țara, ci din modul defectuos de aplicare a lor, propune totuși inițierea mai multor legi care să reglementeze foarte clar anumite aspecte, venind astfel în sprijinul agriculturii și al țăranului român.

Credem că multe din măsurile sugerate de Xenopol ar fi putut face obiectul unor prevederi legislative. Noi vom include însă în categoria măsurilor legislative doar pe cele pe care Xenopol le numește, în mod expres, „legi”.

În primul rând, Xenopol se pronunță ferm împotriva unor prevederi legislative existente sau a unor propuneri legislative. Astfel, el se declară împotriva unei noi împroprietări a țăranilor, împotriva unei Case Rurale, împotriva ideii ca statul să cumpere moșii ce i s-ar oferi spre vânzare pentru a avea mereu suprafețele necesare unor noi și noi împărțiri de pământuri, în general, împotriva oricăror asemenea măsuri specifice „socialismului de stat”, care „ar deprinde pe țăran cu ideea că el are dreptul de a cere de la stat pământ”⁴².

„Este, fără îndoială, spunea Xenopol, un foarte rău sistem de a deprinde pe sătean să aibă recurs la stat în toate împrejurările vieții lui: școala este dată gratuit; serviciul bisericii tot așa... Când sătenii n-au porumb (...) ei cer de la stat să le dea acest element de hrană și statul le îndeplinește voința. Plata acestui păpușoi se întârzie din an în an încât, la sfârșit, statul le iartă datoria, așa că sătenii se deprind a fi hrăniți de guvern. Când au nevoie de pământ, statul iar le vine (...) în ajutor cu împărțiri de moșii date fără alegere, și la bun, și la rău...”⁴³. Formulând asemenea idei, Xenopol nu apără interesele moșierimii, căreia, de altfel, nici nu-i aparține, era de părere G. Zane, ci „el apără o concepție”⁴⁴.

Mult mai utile și mai urgente, consideră Xenopol, ar fi măsuri precum: „revizuirea și ușurarea tocmelelor agricole prin intervenirea statului”, „înlesnirea arendării moșiilor la țărani”⁴⁵, precum și sprijinirea țăranilor în „a-și cumpăra singuri pământ, când ar simți nevoia a o face”⁴⁶, chiar peste maximum de 5 ha, prevăzut prin

legislația existentă, astfel încât „să se constituie chiar între săteni o aristocrație de avuție”⁴⁷.

Privind problemele și din perspectivă politică, Xenopol apreciază măsurile luate de liberali care pun îmbunătățirea soartei țăranilor în legătură directă cu relațiile lor cu marii agricultori. În același timp, critică inițiativele guvernului „carpist” de „ridicare a stărei săteanului, prin schimbarea raporturilor sale cu statul”, plănuiind în acest sens scutirea de impozit a țăranilor cu mai puțin de 6 ha de pământ. Xenopol consideră absurdă și demagogică o asemenea măsură care, pe de o parte, ar priva statul de un venit de cel puțin 10 milioane de lei anual, cei mai mulți țărani având sub 6 ha de pământ, iar pe de altă parte, n-ar îmbunătăți soarta acestora, scutindu-i de câțiva lei impozit pe an.

Xenopol ridică și o problemă de principiu: „Legătura permanentă între stat și individ – spune el – o face darea. Ea singură este constantă, cerută la epoce fixe și este periculos, pentru încheierea ideii de stat, de a desface această legătură între om și organismul politic”⁴⁸.

În timpul revoltelor țărănești din 1907, Xenopol își exprimă rezerva față de legea trusturilor prin care se interzicea arendașilor „de a ține moșii de laolaltă peste o întindere de patru mii de hectare” și care „dă voie ministerului Public să ceară rezilierea contractelor încheiate, fie direct, fie prin persoane interpuse, în contra acestei prescrieri”⁴⁹. Xenopol considera că această lege îi afecta pe arendași, fără să-i ajute pe țărani, pentru că reducerea suprafețelor arendate nu-i va determina pe arendași să reducă neaparat prețul subarendării. În plus, această lege contravenea principiului libertății tranzacțiilor.

În schimb, propune o lege care să-i vizeze direct pe țărani și care să prevadă, în principal, două lucruri: ca fiecare arendaș

sau proprietar să dea în arendă o parte din moșia sa țăranilor de pe acea moșie cu prețul pe care și arendașul îl plătește proprietarului, preț care să nu mai crească în viitor, ci eventual să scadă, precum și stabilirea pentru țărani a obligației de a ara de cu toamna, de a gunoi pământul și de a plăti prețul arenzii⁵⁰. Xenopol propune chiar ca statul să ia măsuri de expropriere pentru acei proprietari „care ar putea, dar nu vor să-și exploateze moșiile”, pornind de la ideea că „proprietatea (...) nu este numai un drept, ci și o datorie”⁵¹.

O lege importantă, în opinia lui Xenopol, ar fi legea de organizare și funcționare a băncii rurale, bancă având rolul de a acorda împrumuturi în condiții avantajoase pentru țărani, astfel încât aceștia să poată lua pământ în arendă, să-și poată cumpăra pământ, fără a avea însă dreptul ca ea, banca, să cumpere moșii pentru a le revinde la țărani.

Legea urma să excludă orice păsuiri sau îngăduiri de la neplata ratelor de amortizare sau a altor modalități de restituire a împrumutului pentru ca „țăranul să vadă că dacă el poate găsi, la nevoile lui, bani ieftini, cu ușurință, el trebuie să fie totdeauna cu grijă de a-i restitui la timpurile hotărâte, fără de care își pune tot așa de ușor și de grabnic averea în primejdie”⁵².

La fel ca și Ion Ionescu de la Brad și Xenopol consideră învoielile agricole, sub anumite aspecte, chiar mai apăsătoare decât claca, din cauza prețului scăzut plătit pentru munca țăranilor. Astfel că, pornind de la ideea că înțelegerile, cooperarea de bună voie dintre țărani și proprietari nu sunt legiferate, că oricum statul s-a amestecat totdeauna în „alcătuirile țărănești”, el susține ca măcar această intervenție să nu se limiteze la aspectul lor formal, ci să coboare „în miezul lor”, pentru ca statul să-și ducă la îndeplinire rolul de a-l apăra pe cel slab contra celui tare.

În acest sens Xenopol este de părere că, în ciuda unor inconveniente și dificultăți care ar putea apărea, este necesară adoptarea unor texte de legi care să stipuleze : 1. fixarea prețului pentru pământul subarendat țăranilor ; 2. fixarea prețului muncilor agricole (măsuri adoptate de guvernarea liberală din 1907-1911); 3. măsurarea corectă a pământului dat în arendă și a celui dat spre muncă țăranului ; 4. pedepsirea tuturor categoriilor de abuzuri săvârșite de arendași, proprietari, stat, dar și de țărani.

În legătură cu abuzurile, Xenopol susține necesitatea de a se înceta ca acestea să fie privite ca niște „quasi-delicate civile”, ci să fie clasate la „manopere frauduloase (...) deci în rândul delictelor penale”⁵³. În ceea ce privește abuzurile țăranilor, face trimitere la „legea rusească” ce „osândește la o lună închisoare pe lucrătorul agricol care nu se înfățișează de bună voie la munca agricolă pe care s-a îndatorat a o face într-un timp hotărât, sau dacă o părăsește înainte de a o fi isprăvit. Tot la această pedeapsă este supus muncitorul care s-a legat cătră mai mulți stăpâni deodată, primind arvună pentru niște munci pe care știa că nu le va putea îndeplini în timpul prevăzut”⁵⁴. Astfel de prevederi sunt necesare, crede Xenopol, pentru că nu se pot lăsa aceste lucruri la bunul plac al țăranului.

Aplicând din nou cauzalitatea în succesiune, Xenopol arată că, drept urmare a aplicării acestor reglementări, „țăranii, plătind mai puțin pentru pământurile date lor în arendă și încasând mai mult din muncile lor agricole, este învederat că va rămânea un câștig în pungile lor din munca anului, care câștig, dacă se vor aplica și alte măsuri (...) va înmulți economiile lui din banca populară și-l va pune în putința de a îndeplini condițiile impuse pentru folosirea împrumuturilor băncii agricole.

Prin arendare (...) țăranul va fi condus la îmbogățire, (...) prin cumpărarea chiar a moșiilor, la proprietatea de pământ”⁵⁵.

O altă lege pe care o sugerează Xenopol, este cea a imașurilor, după modelul legii ocrotitoare a pădurilor, lege care să-i împiedice pe moșierii nechibzuiți să-și are toate terenurile, în dauna imașului, cu scopul de a-și mări veniturile din cerealele obținute. Aceeași lege ar trebui să prevadă obligația pentru fiecare arendaș și, deci, pentru fiecare proprietar, „să lase o parte oarecare din moșia lui, ca imaș, și dacă această parte este îngustată astăzi prin arătură, să fie îndatorat a întoarce ceea ce întrece iarăși la imaș”⁵⁶. Țăranii ar urma să-și pășuneze vitele pe imaș contra unui preț, legea urmând să dispună neapărat „numărul de vite mari sau mici ce ar fi îngăduit să fie primite la păscut pe pogon sau pe falce”⁵⁷.

O asemenea lege, alături de alte măsuri, precum crearea de imașuri artificiale, ar rezolva, crede Xenopol, o mare problemă cu care se confruntă țăranimea și agricultura românească : scăderea continuă a numărului de animale, cu toate consecințele negative ce derivă din acest fapt, atât asupra bunului mers al agriculturii, cât și asupra vieții țăranului.

De o reală importanță s-ar dovedi, susține Xenopol, și legea contra cametei, lege care ar trebui să prevadă nu numai „reducerea dobânzii la nartul legiuit”, ci și amendarea creditorului, a cămătarului „în folosul statului, cu partea din capitalul împrumutat, care va corespunde cu plusul de dobânzi ce ar avea de răspuns datornicul pentru timpul pe care este încheiat contractul de împrumut”⁵⁸. S-ar reduce în acest fel exploatarea bănească a țăranului, supus unor presiuni uriașe din cauza situației în care se află, nevoit a apela adesea la aceste forme de împrumut. O asemenea lege ar completa, în chip fericit,

legea privind organizarea și funcționarea băncii rurale, împreună urmând să aducă o licărire de speranță în ochii țăranilor.

S-ar impune, în opinia lui Xenopol, și o lege forestieră pentru pădurile private, existând reglementări juridice doar în ceea ce privește pădurile publice. Ea ar urma să reglementeze exploatarea pădurilor private pentru a se preveni distrugerea acestora prin tăierea nerațională a arborilor, utili, în mentalitatea țărănească, doar ca lemn de foc. Mai mult, proprietarii de păduri ar trebui obligați să planteze „locurile improprie pentru arătură, ponoarele și râpile cu arbori”, pentru că astfel „s-ar stăvili năruirea lor continuă și s-ar preface în pământuri productive, acele ce nu aduc astăzi nici un venit”⁵⁹.

În general, crede Xenopol, legea ar trebui să prevadă măsuri pentru efectuarea unor plantații de anvergură în toată țara „spre a reintregi iarăși elementul arborescent al vegetației care tinde să dispară”⁶⁰, deranjând, pe de o parte, echilibrul ecologic, cel atmosferic în primul rând, iar pe de altă parte, privând țara și pe oamenii ei de frumusețea și utilitatea pădurilor.

În plan social, o lege foarte importantă ar putea fi legea contra beției, care să lovească atât în cel dedat acestui viciu, cât mai ales în crâșmarul care-i dă de băut. Legea, apreciază Xenopol, ar trebui să dispună „pedepse foarte aspre pentru crâșmarii care ar da de băut pe datorie, care datorii să nu poată fi nici reclamate, pe lângă alte pedepse pentru darea de băut pe obiecte, în loc de bani”⁶¹. Tot prin această lege ar trebui să se reducă numărul cârciumelor și, de asemenea, să fie împiedicați bețivii să acceadă la orice funcție în stat.

Deși este resimțită necesitatea unor măsuri pentru diminuarea fenomenului alcoolismului, guvernările evită să adopte asemenea legi, pe motivul că prin ele s-ar

aduce atingere libertății individuale; motivul real îl reprezintă însă interesele celor care au de câștigat de pe urma consumului de alcool: producătorii de alcool și statul. Însă alcoolismul de proporții riscă „să secătuiască și ce a mai rămas din vloga rasei cea bântuită de atâtea biciuiri cumplite”⁶².

Cel mai radical mijloc de stârpire a viciului beției ar fi, după Xenopol, monopolizarea vânzării alcoolului de către stat, dar este conștient că acest lucru nu ar fi acceptat de guvernanții de toate nuanțele.

Xenopol mai reclamă, în plan social, o serie de reglementări privitoare la politica școlară, și la școlile agricole, în special.

El crede că țăranii trebuie determinați să privească școala cu alți ochi, iar pentru aceasta s-ar impune, între altele, ca măsură imediată, reducerea cu o jumătate de an a serviciului militar pentru țăranii știutori de carte. Xenopol este încredințat că în urma acestei măsuri numărul analfabeților ar scădea și nu ne-am mai situa din acest punct de vedere „chiar îndărăptul bulgarilor”⁶³.

Apoi, ar trebui complet restructurate școlile de agricultură. În primul rând, numărul acestora ar trebui să crească și să devină mai atractive pentru tineri, pe de o parte, aceștia urmând să satisfacă un stagiu militar redus, de numai un an, pe de altă parte, prin asigurarea unor locuri de muncă pentru absolvenții lor. Școala agricolă ar trebui organizată, în concepția lui Xenopol, pe trei secțiuni: notari, care să preia toate problemele reale ale comunei, lăsând în seama primarului doar pe cele politice; agricultori ambulanti – care să propovăduiască în rândul sătenilor cunoștințe de agricultură modernă, științifică; inspectori comunali – care să verifice corectitudinea și legalitatea tuturor actelor și activităților ce se desfășoară la nivelul unei comune.

Pentru a asigura ocuparea posturilor de către absolvenții școlilor de agricultură, legea ar urma să le interzică acestora ocuparea oricărei alte funcții, decât în situații deosebite, când tineri cu o înzestrare excepțională ar putea da diferențe pentru a urma mai departe cursurile teoretice.

Xenopol este convins că necesitatea unor asemenea reglementări este evidentă pentru o țară în care agricultura este ramura economică de bază și cea mai mare parte a populației lucrează în agricultură.

Ar mai trebui restructurate, crede el, și școlile normale de învățători, precum și seminariile teologice, pentru că e ridicol, consideră Xenopol, ca un preot de țară să știe grecește și latinește, dar să nu știe să altoiască un pom sau să nu-i poată învăța pe săteni creșterea viermilor de mătase.

În vederea îmbunătățirii hranei țăranelui, acesta ar fi trebuit învățat să-și facă pâine din făină de grâu, cu atât mai mult cu cât cultura grâului a devenit mai sigură decât cea a porumbului. Țăranul n-ar putea obiecta că pregătirea pâinii îi ia mult mai mult timp decât cea a mămăligii, pentru că i s-ar putea replica faptul că pâinea se face doar o dată pe săptămână. În acest scop, ar trebui să se introducă, experimental la început, câte un cuptor în fiecare comună, unde să se coacă pâinea tuturor sătenilor. Tot astfel, în fiecare sat, ar fi fost binevenit câte un război de țesut mai perfecționat, ale cărui taine să fie deprinse de femeile mai vrednice, iar dacă se va dovedi util și eficient, cu siguranță astfel de războaie vor fi achiziționate și de alți săteni.

De altfel, și bărbații ar putea să se deprindă cu practicarea unor meserii pe timp de iarnă, pentru că odihna silită din timpul iernii, îl constrânge pe țaran să trăiască un an întreg din agoniseala unei veri și, în plus, „trândăvia este mama tuturor relelor”⁶⁴. Astfel, ei ar putea să

facă împletituri din paie sau din nuiele (rogojini, coșulețe), frânghii, mobile țărănești, s-ar putea ocupa de rotărie sau de strungărie.

Însă ceea ce Xenopol recomandă în mod deosebit țăranilor, pe timpul iernii, este învățătura, dobândirea de cunoștințe cu privire la economia agrară, astfel încât să fie în măsură ca în anul următor să aplice procedee mai eficiente.

Extrem de util s-ar dovedi apoi un local public în fiecare comună „care să slujească iarna la îndeletnicirile industriale ale bărbaților și femeilor și la prelegerile pentru deșteptare; iar vara ar putea fi întrebuițat la creșterea gândacilor de mătase”⁶⁵.

Xenopol susține, pe bună dreptate, că țărănimea a fost mereu neglijată de către clasele conducătoare. Chiar atunci când s-a făcut câte ceva, aceasta a fost mai mult rodul evoluției firești a lucrurilor și nu rezultatul expres al preocupării puterilor conducătoare. S-a încercat, de pildă, în mai multe rânduri, înființarea clasei a IV-a la transportul pe căile ferate, dar s-a renunțat pe motive de rentabilitate, fapt ce l-a revoltat pe Xenopol, având în vedere, pe de o parte, faptul că nici clasele I, a II-a și a III-a nu sunt rentabile, iar, pe de altă parte, din transportul oricărui călător „ceea ce excedează prețul biletului este plătită de acei ce stau cu barba răzimată de coada sapei, dând din cap și minunându-se ce iute zboară balaurul înaripat printre lanurile și ogoarele udate de sudoarea lor”⁶⁶.

Ar mai trebui apoi avute în vedere măsuri administrative în domeniul igienico-sanitar, în vederea prevenirii bolilor care macină puterea fizică și morală a țăranelui român, astfel încât, România, din punct de vedere al natalității, degeaba este cu procente de 41-43%, pe locul patru în Europa, dacă sub aspectul mortalității este

pe locul trei cu 30%, mortalitatea infantilă fiind de 20%⁶⁷.

În raportul prezentat Academiei Române asupra studiilor economice ale lui Xenopol, dr. I. Felix contestă afirmația autorului conform căreia truda câmpului, la care este nevoită să participe și femeia, ar uza forțele ei fizice, făcând-o incapabilă de a procrea copii sănătoși. „Vedem, din contra – scria dr. Felix – că copiii țăranului, deși mai puțini la număr decât ai lucrătorului industrial, sunt, în genere, mai sănătoși, că mortalitatea copiilor este mai mare în comunele cu industriei, mai mică în comunele care trăiesc din agricultură, că lucrarea industrială a mamei, că viața sedentară o face mai puțin aptă la nașterea copiilor sănătoși, decât lucrarea agricolă modestă”⁶⁸.

În privința malariei sau a frigurilor de baltă, Xenopol acuză autoritățile că nu iau măsuri pentru desfundarea și scurgerea măcar a bălților din interiorul țării, dacă cele de la Dunăre sunt mai greu de drenat. Ar fi necesară o acțiune conjugată a tuturor factorilor: guvernării care să prevadă sumele necesare în buget, medicii și inspectorii comunali, care să supravegheze lucrările propriu-zise. Rezultatele ar presupune o incontestabilă îmbunătățire a stării de sănătate, pentru că s-ar acționa asupra cauzelor, câtă vreme în situația administrării de chinină bolnavilor, se acționează asupra efectului.

În opinia savantului ieșean nici pelagra nu este o boală de nestăpânit. Pentru aceasta este însă necesară supravegherea tainului, pe de o parte, pentru ca acesta să nu conțină alimente vechi, stricate, iar pe de altă parte, trebuie ca țăranii să fie împiedicați să consume porumbul crud din propria recoltă, și să li se pună la îndemână cuptoare comunale pentru a-l usca și a-l consuma în condiții corespunzătoare,

deprinzându-i, încetul cu încetul, la înlocuirea mămăligii cu pâine de grâu.

La fel sifilisul, boală cu efecte fizice, dar având cauze morale în relele obiceiuri mai ales ale soldaților, poate fi și ea stăpânită, printr-o acțiune în două direcții: ordonând soldaților ca, pe perioada serviciului militar, să participe la slujba duminicală pentru revenirea la credința străbună și pentru zădărnicierea relexor moravuri și reținând soldații bolnavi de sifilis, la încheierea stagiului militar, în spitale până la completa lor vindecare.

De asemenea, Xenopol mai propunea o mai bună organizare și funcționare a farmaciilor rurale: însărcinarea unei persoane autorizate cu gestionarea medicamentelor și a farmaciei; suprimarea sau măcar reducerea distribuirii de medicamente gratuite; creșterea veniturilor personalului sanitar de la sate⁶⁹.

Xenopol identifică și unele măsuri cu caracter obștesc; numărul acestora este relativ mic, lucru firesc, de altfel, având în vedere că în această perioadă nu prea se poate vorbi, în satele românești din regat, de un pronunțat sentiment al obștii, al colectivității, al solidarității comunitare, chiar dacă acesta funcționează, instinctiv, în situații de pericol – de pildă, în cazul războaielor țărănești.

Un rol important în coagularea comunității sătești și, deopotrivă, în îndrumarea acesteia Xenopol acordă celor câțiva slujbași ai statului și care ar trebui să fie într-o mai mare măsură și ai satului: învățătorul, preotul, inspectorii comunali, agricultorii ambulanți, primarul.

Aceștia ar trebui să constituie un exemplu pentru țăran în privința modului în care se alcătuiește și se conduce o gospodărie. Ar trebui apoi să organizeze clăci cu țăranii pentru rezolvarea unor probleme ale întregului sat, precum: pietruirea drumurilor, plantarea răpilor și a

locurilor sterpe, dar și a marginii drumurilor și lanurilor cu puiți de copaci sălbatici sau de pomi fructiferi, puși la dispoziție de către stat. El amintește cu regret dispoziția dată de Spiru Haret, în calitate de ministru al instrucțiunii publice, niciodată pusă în aplicare, ca fiecare copil să sădească în localitatea sa câte un pom.

Nu în ultimul rând, ei ar trebui să țină săptămânal învățături, prelegeri asupra unor nevoi din viața țăranului care „nu ar putea să nu aibă efecte priincioase asupra deștepării lui din amorțeala mintală în care trăiește”⁷⁰.

Iată deci o suită considerabilă de măsuri ce vizau îmbunătățirea soartei țăranului, a satului și a situației agriculturii românești. Sunt de-a dreptul surprinzătoare amănunțele prezentate de Xenopol, indicațiile tehnice precise, analiza aprofundată a unui aspect sau a altuia, care fac din studiile economice ale autorului o lectură de-a dreptul captivantă; în același timp ele furnizează informații extrem de interesante privind viața cotidiană din satul românesc de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

S-ar putea crede chiar că A.D. Xenopol ar avea studii de agronomie sau studii medicale; în fapt, este vorba de spiritul său enciclopedic, de o foarte serioasă documentare, atât asupra unor lucrări de specialitate, cât și asupra situației de la fața locului.

Studiile privind starea economică a agriculturii, țăranului și satului românesc și măsurile de îndreptare a acesteia, pun în lumină interesul constant manifestat de Xenopol pentru această problemă, interes derivat din sentimentele sale de profund atașament pentru poporul căruia îi aparținea, presa vremii apreciind că „Întreaga broșură (*Mijloace de îndreptare a stării țăranimii române*, n.n.) se resimte de multă iubire pentru pătura țărănească,

o iubire ieșită din vederea clară a situației, din înțelegerea completă a stării noastre sociale în prezent și în trecut”⁷¹.

La rândul său, Constantin Stere, în recenzia făcută aceleiași lucrări, este de părere că, în timp ce starea de plâns în care a ajuns țăranimea română este destul de bine prezentată de Xenopol, pe alocuri autorul fiind chiar „incendiar” în declarațiile făcute, „din nenorocire nu constatăm aceeași limpezime și hotărâre în ceea ce privește soluțiunile practice propuse de autor, deși d-sa schițează problema din toate punctele de vedere și manifestează multă bunăvoință”⁷².

Alți exegeți în schimb, apreciază soluțiile și părerile lui Xenopol cu privire la chestiunea țărănească, ele reprezentând preocupări permanente și nu conjuncturale ale acestuia. Că așa stau lucrurile o dovedesc ideile exprimate de Xenopol în partea a V-a a studiilor asupra „Stării noastre actuale”, intitulată „Starea noastră economică”, publicată în *Convorbiri literare* în 1877, și care conține, fie și numai în germene, multe din ideile dezvoltate în *Mijloace de îndreptare a stării țăranimii române* (1907)⁷³. De asemenea, se considera „trebuincios” să se cunoască soluțiile propuse de Xenopol, în mare parte diferite de cele adoptate de guvernul liberal în urma răscoalei de la 1907 și care n-au rezolvat problemele țăranilor⁷⁴, sau chiar că ar trebui consultate de către Comisia agrară a camerei, Xenopol „fiind singurul care dă o soluțiune practică și ușor de îndeplinit”⁷⁵. *La brochure de Mr. Xenopol est tres suggestive et contient une foule d'idees et d'aperçus qui doivent etre pres en serieuse consideration par ceux qui sont charges de la mission delicate de legiferer en ces moments difficiles*⁷⁶ („Broșura d-lui Xenopol este foarte sugestivă și conține o sumă de idei și de aprecieri

care trebuie luate serios în considerație de către cei însărcinați cu delicata misiune de a legifera în aceste momente dificile”).

Utilitatea acestor studii, evidentă în vremea lui Xenopol, este parțial valabilă și astăzi. Unele dintre aspectele semnalate de el persistă și astăzi în satele românești, în agricultura românească și în viața țăranelor români, așa încât, readucerea în atenția

specialiștilor și a opiniei publice a studiilor economice ale savantului, pe această temă, nu poate fi decât de bun augur. Sau, cum spune Xenopol însuși: *L'histoire a pour mission de faire comprendre le present par l'exposition du passe sur lequel il repose*⁷⁷ („Istoria are drept misiune de a permite înțelegerea prezentului prin expunerea trecutului pe care îl prezintă”).

Note

1. Radu Vulpe (1972), „Istoria veche a României în opera lui A.D. Xenopol”, în *A.D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, București, Editura Academiei, 35.
2. A.D. Xenopol, „Studii asupra stării noastre actuale”, partea a IV-a: „Despre învățământul școlar în genere și îndeosebi despre acel al istoriei”, în E. Lovinescu. *Antologia ideologiei junimiste*, 264-265.
3. A.D. Xenopol și A. Mironeanu (1896), *Industria mătăsii*, București, Editura Socec, 5.
4. D.P. Marțian (1961), „Proprietatea și naționalitatea”, în *idem, Opere economice*. București, Editura Științifică, 236.
5. A.D. Xenopol, „Demagogie neînțeleasă”, în *Opinia*, VIII nr. 1216/27 ianuarie, 1911.
6. A.D. Xenopol, „Mijloace de îndreptare ale stării țărănimii române”, în *Arhiva*, XVIII, nr. 6 (iunie), 1907, 239.
7. *Ibid.*, nr. 7-8 (iulie-august), 323.
8. A.D. Xenopol, „Chestiunea țărănească de V.M. Kogălniceanu, București, 1906”, în *Analele Academiei. Dezbateri*, s. II, t. 29, 1906-1907, 367-368.
9. A.D. Xenopol, „Ancheta agricolă”, în *Evenimentul*, IX, nr. 300/30 ianuarie 1902, 1.
10. A.D. Xenopol, „Starea economică a țăranelor români”, în *Revista Idealistă*, I, București, 1903, 438-439.
11. *Ibid.*, 441.
12. A.D. Xenopol, „Starea noastră agricolă în asemănare cu alte state”, în *Voința națională*, IV, 1887, nr. 865, din 9/21 iulie, 10.
13. *Ibid.*, 11.
14. A.D. Xenopol, *Starea economică a țăranelor români*, 438.
15. A.D. Xenopol, „Agricultură și comerț”, în *Românul*, 1880, 13 septembrie.
16. A.D. Xenopol, „Greniers de réserve et fours communaux”, în *Mouvement économique*, I, 1905, t. 2, nr. 12/1 noiembrie, 439.
17. A.D. Xenopol, *Starea economică a țăranelor români*, 442.
18. A.D. Xenopol, „Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române”, în *Arhiva*, XVIII, nr. 6, (iunie 1907), 299.
19. A.D. Xenopol, „Greniers de réserve et fours communaux”, 442.
20. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 308.
21. A.D. Xenopol, și V.C. Butureanu (1895), *Industria berei și impozitul*, București: I.V. Socec, 45.
22. *Ibid.*, 48.
23. *Ibid.*, 90.
24. A.D. Xenopol, „Greniers de rezerve et fours communaux”, 441.
25. Procesul Xenopol-Buțureanu și Haret, în *Ecoul Moldovei*, IV, Iași, nr. 19/14 noiembrie 1896, 2.
26. A.D. Xenopol, *Starea economică a țăranelor români*, 439.
27. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 262.

28. A.D. Xenopol, „Farmaciile rurale”, în *Noua revistă română*, nr. 19/13 septembrie 1909, 294.
29. A.D. Xenopol, *Starea economică a țaranului român*, 442.
30. A.D. Xenopol, *Agricultură și comerț*.
31. A.D. Xenopol, „«Cultura vermeli de mătășă», de Zulnia C. Isăcescu, directoarea școlii No. 1 de fete din Piatra Neamț”, în *Arhiva*, V, nr. 11-12 (noiembrie-decembrie 1894).
32. A.D. Xenopol, *Starea economică a țaranului român*, 440.
33. *Ibid.*
34. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 262.
35. A.D. Xenopol, *Starea economică a țaranului român*, 443.
36. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 262.
37. *Ibid.*, 297-298.
38. *Ibid.*, 309.
39. A.D. Xenopol, „Ceva asupra agriculturii țaranului”, în *Opinia*, V, nr. 524/2 septembrie 1908.
40. Ecaterina Negruți-Munteanu, „Xenopol și problema agrară la începutul secolului XX”, în *A.D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, 405.
41. Zigu Ornea, „Contribuții la cunoașterea opiniilor social-economice ale lui A.D. Xenopol”, în *Studii. Revista de istorie*, an X, 1957, 4, 87.
42. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*. 253.
43. A.D. Xenopol, *Farmaciile rurale*, 294
44. George Zane, „Conceptia economică a lui Xenopol”, în *Viața românească*, XXV, nr. 9/ septembrie 1972, 109.
45. A.D. Xenopol, „*Chestiunea țărănească* de V.M. Kogălniceanu”, 370.
46. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 254.
47. *Ibid.*, 254
48. A.D. Xenopol, *Demagogie neînțeleasă*.
49. A.D. Xenopol, „Mijloacele de-a liniști răscoalele țărănești”, în *Românul literar*, L, t. 6, nr. 8/11 martie 1907, 106.
50. *Ibid.*, 107.
51. A.D. Xenopol, „Despre naționalism”, în *CL*, nr. 1/1 aprilie 1872, 268.
52. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 256.
53. *Ibid.*, 261.
54. *Ibid.*, 264.
55. *Ibid.*, 261.
56. *Ibid.*, 300.
57. *Ibid.*
58. *Ibid.*, 311-312.
59. A.D. Xenopol, „Plantațiunile”, în *Zorile*, I, nr. 3, din iunie 1902.
60. A.D. Xenopol, *Industria mătasei*. 41.
61. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 308.
62. *Ibid.*, 307.
63. *Ibid.*, 304.
64. *Ibid.*, 35.
65. *Ibid.*, 314.
66. A.D. Xenopol, *Starea economică a țaranului român*, 446.
67. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 305
68. „Raport asupra *Studiilor economice* de A.D. Xenopol”, I. Felix, în *Analele Academiei. Dezbateri*, s. II, 1882-1883, 180.
69. A.D. Xenopol, „Farmaciile rurale”, 295.
70. A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române*, 314.
71. *Viața nouă*, III, București, 1908.

72. Constantin Stere, „Recenzie la: A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare ale stării țărănimii române*, Iași, 1907, în *Viața românească*, vol. IV, an. II, 9/septembrie 1907, 54.
73. A.D. Atanasiu, „Chestiunea țărănească și d-l A.D. Xenopol”, în *Arhiva*, XVIII, 5/mai 1907.
74. *Revista idealistă*, VII, 7-9, iulie-septembrie 1909.
75. *Românul literar*, VI, 1907, 21.
76. *Mouvement économique*, 35/1 octombrie 1907, 302.
77. A.D. Xenopol, „La situation économique du paysan rouman”, în *Mouvement économique*, 1/1 decembrie 1905.

Bibliografie

- Atanasiu, A.D. (1907). Chestiunea țărănească și d-l A.D. Xenopol. *Arhiva*, XVIII, 5/mai.
- Felix, I. (1882-1883). Raport asupra *Studiilor economice* de A.D. Xenopol, *Analele Academiei. Dezbateri*, s. II, 180.
- Marțian, D.P. (1961). Proprietatea și naționalitatea. În *idem, Opere economice*. București: Editura Științifică.
- Negruți-Munteanu, Ecaterina. (1972). Xenopol și problema agrară la începutul secolului XX. În *A.D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, 405.
- Ornea, Zigu. (1957). Contribuții la cunoașterea opiniilor social-economice ale lui A.D. Xenopol. *Studii. Revista de istorie*, an X, 4, 87.
- Stere, Constantin. (1907). Recenzie la: A.D. Xenopol, *Mijloace de îndreptare ale stării țărănimii române*, Iași, 1907. *Viața românească*, vol. IV. An. II, 9/septembrie, 54.
- Vulpe, Radu. (1972). Istoria veche a României în opera lui A.D. Xenopol. În *A.D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*. București: Editura Academiei.
- Xenopol, A.D. și Mironeanu, A. (1896). *Industria mătăsii*. București: Editura Socec.
- Xenopol, A.D. (1911). Demagogie neînțeleasă. *Opinia*, VIII, nr. 1216/27 ianuarie.
- Xenopol, A.D. (1906-1907). *Chestiunea țărănească* de V.M. Kogălniceanu, București, 1906. *Analele Academiei. Dezbateri*, s. II, t. 29.
- Xenopol, A.D. (1902). Ancheta agricolă. *Evenimentul*, IX, nr. 300/30 ianuarie, 1.
- Xenopol, A.D. (1903). Starea economică a țaranului român. *Revista Idealistă*, I, București, 438-439.
- Xenopol, A.D. (1887). Starea noastră agricolă în asemănare cu alte state. *Voința națională*, IV, nr. 865, din 9/21 iulie, 10.
- Xenopol, A.D. (1905). Greniers de réserve et fours communaux. *Mouvement économique*, I, t. 2, nr. 12/1 noiembrie, 439.
- Xenopol, A.D. (1907). Mijloace de îndreptare a stării țărănimii române. *Arhiva*, XVIII, nr. 6, (iunie), 299.
- Xenopol, A.D. și Butureanu, V.C. (1895). *Industria berei și impozitul*. București: I.V. Socec.
- Xenopol, A.D. (1909). Farmaciile rurale. *Noua revistă română*, nr. 19/13 septembrie, 294.
- Xenopol, A.D. (1894). „Cultura vermelui de mătasă”, de Zulnia C. Isăcescu, directoarea școlii No. 1 de fete din Piatra Neamț. *Arhiva*, V, nr. 11-12 (noiembrie-decembrie).
- Xenopol, A.D. (1908). Ceva asupra agriculturii țaranului. *Opinia*, V, nr. 524/2 septembrie.
- Xenopol, A.D. (1907). Mijloacele de-a liniști răscoalele țărănești. *Românul literar*, L, t. 6, nr. 8/11 martie, 106.
- Xenopol, A.D. (1902). Plantațiunile. *Zorile*, I, nr. 3, din iunie.
- Xenopol, A.D. (1905). La situation économique du paysan roumain. *Mouvement économique*, 1/1 decembrie.
- Zane, George. (1972). „Concepția economică a lui Xenopol”. *Viața românească*, XXV, nr. 9/ septembrie, 109.

Abstract

The author discusses the work of the sociologist and historian A.D. Xenopol, from a socio-historical perspective. The article underlines the major social significance of his activity, on three dimensions : the „rural issue”, the unsolved problems of the peasant population throughout centuries, and the solutions which have been suggested for their amelioration.

Primit la redacție : august 2005